

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สุขภาพมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ปัจจัยแวดล้อม เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา สิ่งแวดล้อม ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยมและความเชื่อ อีกหนึ่งปัจจัย คือ ปัจจัยระดับบุคคล เช่น พฤติกรรม พันธุกรรมและการจัดการกับปัญหาต่างๆ ปัจจัยเหล่านี้เป็น สิ่งกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพของบุคคล ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นไปใน ทางที่ดี หรือก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพขึ้นได้ โดยปัญหาสุขภาพในที่นี้หมายถึง ปัญหาที่ทำให้บุคคล เกิดความไม่สบายทั้งทางกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ

ในด้านปัจจัยแวดล้อมทางเศรษฐกิจนั้น ประชากรที่อยู่ในสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่ มีภาระหนี้สินกับหน่วยงานด้านการเงิน ดังจะเห็นได้จากรายงานงบดุลกำไรขาดทุนของธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) พบว่าในปี พ.ศ. 2538 มีลูกค้ำของธนาคารที่เป็นเกษตรกร ทั่วประเทศที่มีจำนวนเงินต้นคงเป็นหนี้เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2538 มีจำนวน 96,624.4 ล้านบาท (เพลินพิศ สัตย์สงวน, 2541 : 141-152) จังหวัดลำปางเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีปัญหาในเรื่องของเศรษฐกิจโดยเฉพาะ ปัญหาในเรื่องของภาระหนี้สินของประชาชน ดังจะเห็นได้จากการศึกษาการกระจายสินเชื่อบน ธนาคารพาณิชย์ในภาคเหนือช่วงปี พ.ศ. 2535-2542 พบว่าในปี พ.ศ.2541 ประชาชนในจังหวัด ลำปางมีภาระหนี้สินรวมทั้งหมด 12,621 ล้านบาทโดยเป็นหนี้สินด้านเกษตรจำนวน 205 ล้านบาท (ทวีศักดิ์ ใจคำสืบ, 2545 : 50)

หมู่บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นหมู่บ้านชนบท แห่งหนึ่ง ที่เคยมีวิกฤตการณ์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2541 ประชากร ในหมู่บ้านร้อยละ 90 ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมที่ประสบปัญหาการขาดทุน จึงเกิดการกู้ยืมทั้งใน และนอกระบบ โดยพบว่าครัวเรือนในหมู่บ้านร้อยละ 80 มีภาระหนี้สินมูลค่าถึง 5 ล้านบาท รวมถึง การมีภาระหนี้สินนอกระบบที่มีจำนวนถึงร้อยละ 50 ของหลังคาเรือนจากการกู้ยืมเงินจากกลุ่ม นายทุน ที่มีดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 10 ถึง 20 บาทต่อเดือน จากสภาพปัญหาด้านภาระหนี้สินส่งผลให้ เกิดปัญหาด้านสุขภาพกาย สุขภาพใจ รวมถึงปัญหาทางสังคมในหมู่บ้าน กล่าวคือ การที่มีปัญหา หนี้สินในครอบครัวทำให้สมาชิกของครอบครัวต้องรับภาระหนัก ในการที่ต้องทำงานเพิ่มมากขึ้น

เพื่อที่จะมีรายได้เพิ่มขึ้น ในขณะที่เวลาในการพักผ่อนหรือการดูแลสุขภาพร่างกายลดลง ส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วยจากการที่ต้องทำงานหนัก และมีภาวะเครียดจากการบริหารจัดการด้านรายได้ และรายจ่ายของครอบครัว นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านจำนวนหนึ่งที่ติดยาเสพติด ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ครอบครัวและชุมชนเป็นอย่างมาก (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดลำปาง, 2543 : 11-15)

แนวคิดใหม่ในการส่งเสริมสุขภาพสำหรับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม มีแนวทางในการดำเนินงานให้บรรลุเป้าประสงค์ 5 ประการได้แก่ การพัฒนานโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ การพัฒนาทักษะของบุคลากร การกระทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง การสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่สนับสนุน และการปรับระบบทบทวนคุณภาพและมาตรฐานบริการสุขภาพที่มีอยู่ (วสันต์ ศิลปสุวรรณ และพิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ, 2542 : 31) ในการพัฒนาสาธารณสุขในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ที่ผ่านมายังมุ่งเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา โดยมีการส่งเสริมให้ประชาชนมีสุขภาพที่ดีทั้งทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ ที่อาศัยกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน หรือการมีชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดการสร้างเสริมสุขภาพภาคประชาชนที่ยั่งยืน

สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข ได้ดำเนินการศึกษารูปแบบการพัฒนารองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งทั้ง 4 ภูมิภาคในพื้นที่ 9 จังหวัดทั่วประเทศ ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2542 ถึง 2543 (สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข, 2543 : 11-13) และหมู่บ้านสามขา หมู่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ก็เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกให้มีการพัฒนารองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งจากโครงการดังกล่าว โดยการค้นหาปัจจัยและกระบวนการพัฒนารองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่าประชาชนให้ความร่วมมือในการดำเนินงานเป็นอย่างดี และได้เข้ามามีบทบาทในการร่วมกันคิดร่วมกันวางแผนในการพัฒนาหมู่บ้าน จนทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชน และสามารถพึ่งตนเองได้ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดลำปาง, 2543 : 16-17)

การศึกษาที่ผ่านมาโดยสำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน ได้มุ่งเน้นการระบุปัจจัยและกระบวนการในการพัฒนารองค์กรในชุมชนให้เข้มแข็ง แต่ยังไม่ได้ทำการศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนส่งผลต่อสุขภาพภาคประชาชนหรือไม่อย่างไร รวมถึงปัจจัยใดในองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง ที่เป็นตัวกำหนดสุขภาพของประชาชนในหมู่บ้าน ประกอบกับการพัฒนาสาธารณสุขในปัจจุบันได้ให้ความสำคัญกับการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาผลกระทบด้านสุขภาพและปัจจัยที่กำหนดสุขภาพของประชาชน

ในชุมชนหลังจากการพัฒนาความเข้มแข็งของหมู่บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

วัตถุประสงค์ทั่วไป

เพื่อประเมินผลกระทบทางสุขภาพและปัจจัยที่กำหนดสุขภาพจากการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนหมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง

วัตถุประสงค์เฉพาะ

1. เพื่อศึกษากิจกรรมด้านสุขภาพหลังจากการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งหมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในชุมชนจากการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งหมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง
3. เพื่อศึกษาปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งที่เป็นปัจจัยกำหนดสุขภาพของประชาชนในชุมชน

คำถามการศึกษา

1. กิจกรรมด้านสุขภาพหรือกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของชุมชนก่อนและหลังจากการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนหมู่บ้านสามขามีลักษณะอย่างไร
2. ความเข้มแข็งของชุมชนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภาวะทางสุขภาพ หรือส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในชุมชนหมู่บ้านสามขาอย่างไร และ ณ ปัจจุบันเมื่อชุมชนเข้มแข็งแล้วประชาชนในหมู่บ้านสามขามีภาวะคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพเป็นอย่างไร
3. ปัจจัยใดของการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งที่เป็นปัจจัยกำหนดสุขภาพของประชาชน

ขอบเขตของการศึกษา

เป็นการศึกษาที่ผสมผสานเทคนิคการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (Quantitative and Qualitative Research) โดยการใช้ข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ การสำรวจ และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่ออธิบายถึง การจัดกิจกรรมด้านสุขภาพในชุมชน การเปลี่ยนแปลง

ของสุขภาพของประชาชน คุณภาพชีวิตของประชาชน และปัจจัยที่กำหนดสุขภาพของประชาชน ในชุมชน ภายหลังจากที่ชุมชนได้พัฒนาความเข้มแข็ง ในรูปแบบองค์กรชุมชนเข้มแข็ง ของสำนักงาน คณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข ปีงบประมาณ 2543 ของภาคเหนือ โดยศึกษาในพื้นที่หมู่บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

กิจกรรมด้านสุขภาพ หมายถึง กิจกรรมทางด้านสุขภาพโดยตรง หรือกิจกรรมที่ส่งผล กระทบต่อสุขภาพของประชาชน จากการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งหมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง

ผลกระทบทางสุขภาพ หมายถึง ภาวะคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพและการเปลี่ยนแปลง ของสุขภาพทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ ของประชาชนในหมู่บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ภายหลังจากได้รับการพัฒนาเป็นหมู่บ้านชุมชนเข้มแข็ง

คุณภาพชีวิตด้านสุขภาพ หมายถึง ความคิดเห็นของประชาชนในหมู่บ้านสามขา เกี่ยวกับ สุขภาพทั่วไป บทบาทที่ถูกจำกัดอันเนื่องมาจากปัญหาทางด้านร่างกาย สุขภาพจิต บทบาท ที่ถูกจำกัดอันเนื่องมาจากปัญหาทางด้านอารมณ์ บทบาททางสังคม และสุขภาพด้านสังคมของ ครอบครัวและชุมชนได้แก่ ความอบอุ่นของครอบครัว ความร่วมมือกันในชุมชน ความขัดแย้ง ในชุมชน และความภาคภูมิใจในชุมชน

ปัจจัยที่กำหนดสุขภาพ หมายถึง ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของความเข้มแข็ง ขององค์กรชุมชนบ้านสามขาที่มีผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในหมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชน ระบบเศรษฐกิจชุมชน เครือข่ายชุมชน และนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ

การพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง การที่องค์กรชุมชนหมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาและ พัฒนาชุมชนได้แก่

1) การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนหมู่บ้านสามขา ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดร่วมวางแผนและร่วมดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนหรือ ร่วมกันพัฒนาชุมชนด้านสุขภาพของประชาชนในชุมชน

2) ระบบเศรษฐกิจชุมชนหมายถึง การผลิตหรือผลผลิตของชุมชนหมู่บ้านสามขา เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลักก่อน หากมีเหลือจึงนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ ของประชาชนในชุมชน ทั้งนี้รวมถึงระบบการเงินที่มีการระดมทุนและก่อให้เกิดรายได้มาพัฒนา ชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มสหกรณ์หมู่บ้าน

3) เครือข่ายชุมชน หมายถึง กลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ที่เกิดจากการรวมตัวของประชาชน ในหมู่บ้านสามขาอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ โดยมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการกระทำหรือปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันและมีบทบาท หรือมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ส่งผลต่อการเกิดพลังชุมชนที่จะขับเคลื่อนสู่การพัฒนา แบบมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนและมีผลต่อการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนที่กลมกลืน ปราศจากความขัดแย้ง

4) นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ หมายถึง ข้อกำหนดหรือข้อตกลงที่จะปฏิบัติร่วมกัน ของประชาชนในหมู่บ้านสามขา เพื่อก่อให้เกิดการการมีสุขภาพหรือสภาวะที่ดีของประชาชน ในชุมชน

สุขภาพ หมายถึง ภาวะที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งนำสู่การแบ่งมิติทางสุขภาพออกมาเป็น 4 มิติ คือ

1. สุขภาพทางกาย หมายถึงร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง คล่องแคล่วมีกำลัง ไม่เป็นโรค และสามารถประกอบกิจกรรมตามบทบาทของแต่ละบุคคล ซึ่งประเมินจากความเจ็บป่วยหรือ สุขภาพอนามัยของประชาชนด้านร่างกายที่พบมากที่สุด 5 อันดับแรกในชุมชน จากรายงานผู้ป่วย นอกตามกลุ่มสาเหตุ (21 กลุ่มโรค) ปีงบประมาณ 2542 (ก่อนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง) และ ปีงบประมาณ 2544 และ 2545 (หลังการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง) ของสถานีอนามัยบ้านสามขา ตำบล หัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง และจากการสำรวจบทบาทที่ถูกจำกัดอันเนื่องมาจากปัญหาทางกาย

2. สุขภาพทางจิต หมายถึง จิตใจที่มีความสุข รื่นเริง คล่องแคล่ว ไม่ติดขัด ไม่เครียด ไม่วิตกกังวล สามารถคิดการทำงานและตอบสนองพฤติกรรมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นปกติ ประเมินได้จาก ภาวะความเจ็บป่วยหรือสุขภาพอนามัยของประชาชนด้านจิตใจที่พบมากที่สุด 5 อันดับแรกในชุมชน จากรายงานผู้ป่วยนอกตามกลุ่มสาเหตุ (21 กลุ่มโรค) ปีงบประมาณ 2542 (ก่อนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง) และปีงบประมาณ 2544 และ 2545 (หลังการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง) ของสถานีอนามัย บ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง และจากการสำรวจบทบาทที่ถูกจำกัดอันเนื่อง มาจากปัญหาด้านอารมณ์

3. สุขภาพทางสังคม หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนอยู่ร่วมกันในสังคมได้ด้วยดี มีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง สังคมมีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีภราดรภาพ มีสันติภาพ และ มีความเป็นประชาคม ประเมินได้จากการมีครอบครัวอันอบอุ่น และความร่วมมือในชุมชน จากแบบสำรวจความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ปีงบประมาณ 2542 (ก่อนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง) และปีงบประมาณ 2544 และ 2545 (หลังการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง) ของหมู่บ้านสามขา จากความคิดเห็น

ของประชาชน และกลุ่มแกนนำชุมชนในการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์ และจากแบบสอบถามที่ผู้ศึกษาสร้างขึ้นในส่วนของสุขภาพสังคมของครอบครัวและชุมชน

4. สุขภาพทางจิตวิญญาณ หมายถึง สุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดี หรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าอันสูงส่งหรือสิ่งสูงสุด ประเมินได้จากความขัดแย้งในชุมชน และความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง จากแบบสอบถามที่ผู้ศึกษาสร้างขึ้นในส่วนของสุขภาพสังคมของครอบครัวและชุมชน และความคิดเห็นของประชาชนและกลุ่มแกนนำชุมชนหมู่บ้านสามขาจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์

องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่มคนในหมู่บ้านสามขาหมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ที่มารวมตัวกันอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ โดยมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอน ร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการกระทำหรือปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน

กลุ่มแกนนำ หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทในการสร้างเสริมสุขภาพ ของประชาชนหมู่บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้แทนจากกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. เป็นแนวทางในการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพในชุมชนที่ผสมผสานเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณและคุณภาพ และอาศัยแหล่งข้อมูลที่หลากหลายซึ่งหาได้ในชุมชน รวมทั้งมีการใช้กรอบแนวคิดด้านสุขภาพที่ครอบคลุมทั้ง กาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ และกรอบแนวคิดด้านปัจจัยที่ส่งผลต่อสุขภาพที่มีลักษณะเป็นองค์รวมครอบคลุมถึงองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนที่อาจส่งผลกระทบต่อสุขภาพทั้งทางตรงและทางอ้อม

2. เป็นแนวทางในการพัฒนาการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนต่างๆ โดยการพัฒนาหรือสร้างให้เกิดปัจจัยที่พบว่าเป็นองค์ประกอบของความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ที่ส่งผลในเชิงบวกต่อสุขภาพของประชาชน ซึ่งถือเป็นกระบวนการพัฒนาทางสาธารณสุขที่มีความยั่งยืน